

PRÍPRAVY SLOVENSKA NA VOJNU PROTI ZSSR A ICH VPLYV NA POMERY V ŠARIŠKO-ZEMPLÍNSKEJ ŽUPE¹

MARTIN PEKÁR

PEKÁR, M.: Preparation of Slovakia for a War against the USSR and its Impact upon the Situation in the District of Šariš and Zemplín. *Vojenská história*, 9, 1, 2005, pp 103 – 109, Bratislava.
The published material deals with the issue of preparation of Slovakia for the war against the USSR and its impact upon the life of population in the region of the Šariš-Zemplín district. He documents displays of preparation for the war in the mentioned region, e. g. improving of roads in the direction to Prešov – Dukla Pass and Michalovce Humenné – Medzilaborce, laying of remote cable on the route Prešov – Rzesów, building of telegraph and telephone line. He pays attention also to transfers of German troops that required alteration of the security situation in the district, strengthening of gendarmery stations and co-ordination of the activity of gendarmery and financial guard.
Military history. Slovakia. World War II. East Slovakia.

Sovietsky zväz uznal de facto i de iure Slovenskú republiku 16. septembra 1939. Vzťahy oboch štátov však boli, rovnako ako celá zahraničná politika SR, určované tým, že Slovensko bolo nemeckým satelitom. Satelitný pomer SR k Nemecku neponechával slovenskej diplomacii mnoho priestoru na manévrovanie. Ak aj k nejakým pokusom došlo, Nemci ich tvrdo odmietali. Typickým príkladom sú salzburské rokovania v júli 1940 a následná zmena slovenskej vlády. Slovensko-sovietske vzťahy boli teda odrazom nemecko-sovietskych vzťahov, ktoré boli formálne priateľské, hoci Nemecko už od leta 1940 začalo pripravovať plán útoku na ZSSR.

Plán Barbarossa sa konštituoval postupne, úloha satelitov, vrátane Slovenska, sa v ňom tiež modifikovala. Na prelome rokov 1940/1941 malo Slovensko v plánoch Nemecka len podradnú úlohu ako priestor presunu a nástupu. Slovenská armáda v sile asi 28 000 mužov nebola v tomto smere predmetom nemeckého záujmu, hoci sa na jej budovaní od počiatku podieľala Nemecká vojenská misia na Slovensku. So SR sa nepočítalo ako s aktívnym činiteľom.² Až na jar 1941 začalo Nemecko z rôznych dôvodov uvažovať o priamom zapojení satelitov do vojny proti ZSSR.³ 30. apríla 1941 sa v Bratislave konala konferencia ministrov, ktorej výsledkom bolo podpísanie zmluvy o prechode a pobyte nemeckých vojsk na Slovensku. V protiklade k pôvodným zámerom vyslovil Hitler v polovici júna 1941 pranie, aby sa obidve slovenské divízie zúčastnili na útoku proti ZSSR. K definitívnemu oficiálnemu rozhodnutiu vo veci účasti armády SR došlo až tesne pred rozpútaním konfliktu. Hitlerove pranie tlmočil J. Tisovi a V. Tukovi 21. júna 1941 nemecký veľvyslanec v Bratislave H. E. Ludin. Menovaní s nemeckou požiadavkou nasledujúci deň súhlasili.⁴

22. júna 1941 prepadlo nacistické Nemecko Sovietsky zväz. K operácii Barbarossa sa pripojilo aj ľudské Slovensko. Prerušilo diplomatické styky so ZSSR a 24. júna prekročila slovenská armáda hranicu s Generálnym Governmentom a so Sovietskym zväzom. Tento akt

¹Tento príspevok vznikol v rámci grantového projektu VEGA č. 1/9214/92.

²SCHÖNHERR, K.: Die Slowakei im militärischen Kalkül des Deutschen Reiches, 1939 – 1945. In: Slovensko a druhá svetová vojna. Zost. F. Cséfalvay, M. Púčik. Bratislava : VHÚ, 2000, s. 163.

³KLIMKO, J.: Tretia ríša a ľudský režim na Slovensku. Bratislava : Obzor, 1986, s. 183.

⁴KLIMKO, ref 3, s. 185.

výrazne ovplyvnil medzinárodnopolitické vzťahy i vnútropolitickú situáciu SR. Príprava na vojnu a samotné zatahnutie Slovenska do nej priniesli so sebou aj sériu nutných vojenských a vojnových opatrení a, čo je najdôležitejšie, znamenali prudké zhoršenie hospodárskej situácie štátu. Tým sa narušil snáď jediný faktor, ktorý dokázal aspoň čiastočne a dočasne udržiavať relatívnu lojalitu širších vrstiev obyvateľstva. Stále rastúca nespokojnosť, mobilizácia, hroziace boje a rozrastajúci sa protifašistický odboj potom spôsobili začiatok definitívneho pádu nestabilného režimu.

O prípravách útoku Nemecka na Sovietsky zväz predstavitelia Slovenska vedeli niekoľko mesiacov vopred. Napriek tomu, že neboli informovaní o podrobnostiach, vojnu v súčinnosti s Nemeckom tajne pripravovali. Prípravy sa realizovali na celom území Slovenska a mali rôznu podobu: od vojenských cez bezpečnostné a hospodárske prípravy až k propagandistickým akciám. Prípravy sa výrazne dotkli geopoliticky exponovaného východu republiky – vtedajšej Šariško-zemplínskej župy.

Už v rokoch 1939 – 1941 sa na Slovensku v súlade s nemeckými pokynmi postupne realizovala úprava celého radu komunikačných spojení, v tom čase v zdanlivo nelogickom severnom, resp. severovýchodnom smere. Upravovali sa cesty, budovali sa výhybky a zosilňovali sa mostné konštrukcie.⁵ Na východe štátu bola inšpekcia nemeckej vojenskej misie s cieľom pripraviť sériu opatrení nevyhnutných na presun nemeckej armády smerom na severovýchod, vykonaná v prvej polovici roku 1940.⁶ Na úpravu tu boli určené spojenia Prešov – Dukliansky priesmyk a Michalovce – Humenné – Medzilaborce. Skvalitniť bolo treba spojenie ŠZŽ s ostatným územím Slovenska v smere Prešov – Žilina.⁷ Tieto, zatiaľ pomerne nenápadné vojenské prípravy, prinášali obyvateľstvu v prvom rade pracovné príležitosti. Ich charakter, rozsah a tempo zároveň stále viac naznačovali, že sa môže jednať o súčasť príprav útoku na ZSSR. Propaganda avšak až do poslednej chvíle túto alternatívu vývoja medzinárodnopolitických vzťahov vylučovala.

Významné miesto v prípravách Nemecka na vojnu proti ZSSR zohrával Konzulát Veľko-nemeckej ríše v Prešove, ktorý bol zriadený na začiatku roka 1941.⁸ Na jeho čele stál Rakúšan Peter von Woinovich. Slovenská vláda vydala pokyn, že zriadenie konzulátu má byť „dôverné“. Ani slovenská, ani nemecká verejnosť sa na konzulát so svojimi žiadosťami obracať nemala. Podľa výsledkov preskúmania, vedeného štátnobezpečnostným aparátom po skončení druhej svetovej vojny, hlavným poslaním konzulátu mala byť práve špionáž a koordinácia príprav na útok proti ZSSR.⁹

Ďalšou zo série vojenských príprav, na ktorých sa aktívne zúčastnila aj slovenská armáda, bola výstavba telefónnych a telegrafných spojení, ktorú realizoval krátko pred vypuknutím konfliktu pre potreby nemeckej brannej moci slovenský spojovací prápor. V priebehu apríla a mája 1941 bol položený diaľkový kábel na trase Prešov – Rzeszów v úseku Prešov – štátna hranica. Dvojitým telefónnym alebo telegrafným vedením bol spojený Prešov s Veľkým Šarišom, Sviniou, Vranovom nad Topľou, Stropkovom, Humenným a Hertníkom. Bolo tiež vybudované dvojité telegrafné vedenie na trase Hertník – Bardejov – Zborov Nižná Polianka – štátna hranica.¹⁰

V tom istom čase sa už v súvislosti s pripravovaným útokom na ZSSR cez východné Slovensko presúvalo nemecké vojsko a vojenský materiál. Presun sa realizoval cestami Prešov – Ladomírová a Prešov – Zborov a oficiálne sa dával do spojitosti s ukončením vojenských

⁵KATREBA, Z.: Vojenské a politické kroky predchádzajúce vstupu Slovenskej republiky do vojny proti Sovietskemu zväzu v roku 1941. In: Vojenská história, roč. 4, 2000, č. 2, s. 40.

⁶PAŽUR, Š.: Protifašistický odboj na východnom Slovensku. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1974, s. 75.

⁷KATREBA, ref 5, s. 40.

⁸V Prešove bol zriadený nemecký konzulát. In: Slovák, roč. 23, 1941 (1. 1.), č. 1, s. 3.

⁹Archív Ministerstva vnútra SR Levoča, f. U 012, inv. j. 705, šk. 41.

¹⁰KATREBA, ref 5, s. 41-42.

akcií na Balkáne.¹¹ 5. mája vydalo ministerstvo vnútra prísne tajné smernice s názvom *Plán Prešov a Plán Nitra*. Smernice obsahovali konkrétne pokyny, ako majú úrady pomáhať a konať pri presune a pobyte nemeckých vojsk na Slovensku, resp. ako obmedzovať vydávanie a ako kontrolovať osobné doklady. Hneď od 6. mája 1941 zakázal prednosta ÚŠB P. Starinský až do odvolania vydávať povolenia na prekročenie hraníc (vrátane malého pohraničného styku), ako aj vydávať i predlžovať vstupné víza. Od polovice mája potom prichádzali nemecké jednotky priamo na Slovensko ako východisko na útok.¹²

Presuny a pobyt nemeckého vojska a presuny slovenských jednotiek si vyžiadali úpravu bezpečnostných pomerov v Šarišsko-zemplínskej župe. V snahe zabezpečiť hladký pohyb vojakov a predísť ohrozeniu poriadku a bezpečnosti, či ilegálnym prechodom cez hranice, nariadil 30. apríla župan Andrej Dudáš posilniť žandárske stanice v pohraničnom úseku.¹³ Na tento podnet vydal župný veliteľ žandárstva Jozef Dressler konkrétne príkazy, jednotlivé stanice¹⁴ boli posilnené o 1 až 4 žandárov. Ako vyplýva zo správy o kontrole bezpečnostnej situácie z 8. mája, opatrenia sa javili ako dostatočné. Menej sa darilo koordinovať činnosť žandárov s činnosťou Finančnej stráže.¹⁵

Obyvatelia neboli otvorene pripravovaní na vojnu. Ich neistota a obavy sa začali definitívne potvrdzovať práve v súvislosti s presunmi obrovského počtu nemeckých i slovenských vojakov a vojenského materiálu severovýchodným smerom. V pohraničných oblastiach hovorili ľudia o vojne už v polovici mája. Napriek strachu a nesúhlasu sa správali lojálne a korektne, hoci presuny armád boli spojené s obavami. Tie súviseli jednak s potrebou zaopatriť presúvajúc sa vojsko¹⁶, a jednak so strachom z neho. Nemecká armáda vo všeobecnosti postupovala disciplinovane a dôstojne. Napriek tomu sa však nepodarilo vyhnúť viacerým výtržnostiam medzi nemeckými vojakmi a miestnym obyvateľstvom. Vojaci sa dopustili násilností na Židoch v obci Kurima, kde bolo nemecké vojsko ubytované v dňoch 5. – 16. júna 1941. Okrem toho, v tej istej obci kradli v židovských a v jednom kresťanskom obchode¹⁷, v humenskom okrese vyvolali viacero krčmových bitiek a v Snine znásilnili 14-ročné dievča¹⁸. Tragická udalosť sa stala v Solivare, kde nemecký vojak neúmyselne smrteľne postrelil 12-ročné dievča.¹⁹ Rozporuplné správy sa zachovali o presune slovenského vojska. Najmä oficiálna propaganda ho často dávala za vzor disciplíny. Situačné správy však hovoria aj o tom, že vo viacerých prípadoch sa slovenskí vojaci správali nedisciplinovane, pôsobili dezorganizovane, spôsobovali materiálne škody, ignorovali dopravné predpisy a civilistov ohrozovali zbraňami.²⁰ Najviac sťažností na slovenských vojakov pochádza od Okresného úradu v Medzilaborciach, kde vojaci ponížovali miestne obyvateľstvo arogantným a agresívnym správaním. Okresný náčelník K. Reinhardt v správe napísal: „*Vystupovanie niektorých príslušníkov armády bolo veľmi trápne a vystupovali voči civilnému obyvateľstvu miestami tak, ako vojsko na dobytom území.*

¹¹ŠA Košice pobočka Trebišov, f. OÚ Trebišov, 1941, šk. 57, obežník z 27. 4. 1941 o prechode vojska a ŠA Prešov, f. Šarišsko-zemplínska župa (ŠZŽ), 444/Ib-41ŠB, obežník MV z 26. 4. 1941 o prechode vojska.

¹²KLIMKO, ref 3, s. 184.

¹³Neskôr, 4. 6. 1941, bolo pohraničné pásmo SR presne vymedzené vyhláškou ministra národnej obrany. Vid': *Úradné noviny*, roč. 23, 1941, č. 28 (14. 6.), s. 905-908.

¹⁴Kamenica nad Cirochou, Papín, Pčoliné, Snina, Osadné, Čertižné, Vydraň (časť Medzilaboriec), Výrava, Medzilaborce, Čierne Pole, Jovsa, Malčice, Palín, Pavlovce nad Uhom, Závadka, Bídovce, Zemplínske Hradište, Slanec, Slanská Huta, Budimír, Kostoľany nad Hornádom (dnes súčasť Družstevnej pri Hornáde), Rozhanovce.

¹⁵ŠA Prešov, f. ŠZŽ, 650/Ib-41 ŠB.

¹⁶Obavy z nedostatku potravín sa v tomto čase spravidla nepotvrdzovali. Skôr naopak, zachovali sa správy, že v dedinách, cez ktoré transporty prechádzali, sa solventní nemeckí vojaci zastavovali a nakupovali potraviny, čím zvyšovali ich cenu a z čoho miestne obyvateľstvo profitovalo. [Např. ŠA Prešov pobočka Vranov nad Topľou, Pamätná kniha obce a Hlínne.]

¹⁷ŠA Prešov, f. ŠZŽ, 627/Ib-41 ŠB.

¹⁸ŠA Prešov, f. ŠZŽ, 699/Ib-41 ŠB.

¹⁹ŠA Prešov, f. ŠZŽ, 650/Ib-41 ŠB.

²⁰Např. ŠA Prešov, f. ŠZŽ, 699/Ib-41 ŠB a 791/Ib-41 ŠB.

... jazda zdržujúca sa vo Výrave svojvoľne spásla líku hájnika ... neznámy poručík – záložník dožadoval sa prídely gumy na auto na obyčajný ústny príkaz ... [mäsiara] ohrožoval neznámy čatník revolverom ... a takto si chcel vynútiť odpredaj tovaru. ... Okrem toho bol aj prípad krádeže prasiec, samovoľného odoberania pokrmov bez akýchkoľvek príkazov...²¹ Preto žiadal sprísniť disciplínu vojska podľa vzoru nemeckej armády, na ktorú sa napriek dlhšiemu pobytu v okrese nevyskytla ani jedna sťažnosť.²² Správanie slovenských vojakov, konkrétne v okrese Medzilaborce, môže mať súvislosť s tým, že tam žilo prevažne rusínske obyvateľstvo, ktoré bolo propagandou diskreditované. Netreba snáď osobitne zdôrazňovať, že prítomnosť nemeckých i slovenských vojakov znamenala zvýšené nároky na zásobovanie.

V posledných dňoch pred útokom a počas prvých dní po jeho začiatku sa realizovala séria najdôležitejších vojenských, bezpečnostných a vojnových opatrení. Vojenské prípravy, maskované ako cvičenia, smerovali predovšetkým k plnej aktivizácii hlásnej služby a protileteckej obrany. Z hospodársko-strategického hľadiska bolo prvoradé zabezpečiť ochranu objektov dôležitých na obranu a chod štátu pred náletmi a sabotážami. Súpis týchto objektov sa realizoval podľa pokynov ministerstva vnútra ešte koncom roka 1940.²³ Strážne oddiely podnikov dôležitých na obranu štátu (tzv. SODO) však boli podľa príkazu MNO aktivované len v niektorých najdôležitejších objektoch. V novembri boli preventívne zriadené nočné závodné stráže.

Od 19. júna bola v Prešove až do odvolania vyhlásená cvičná pohotovosť CPO, čo znamenalo predovšetkým povinné zatemnenie a označenie úkrytov.²⁴ Ministerstvo vnútra nariadilo nedodržiavanie pohotovosti trestať hornými sadzbami.²⁵ 21. júna boli rozdelené prísne dôverné pokyny na prípadný boj proti parašutistom, ktorým boli poverení žandári v koordinácii s vojskom²⁶, Hlinkovou gardou a s jednotkami Freiwillige Schutzstaffel²⁷. V ten istý deň rozhodol minister vnútra o reorganizácii žandárstva.²⁸ Na základe evidencie nespoľahlivých osôb, podozrivých zo špionáže, sabotáže alebo rozkladnej činnosti, ktorá sa uskutočnila v druhej polovici mája²⁹, sa uskutočnilo 22. júna, na príkaz prednostu ÚŠB P. Starinského, konfinovanie osôb podozrivých z vyzvedačstva v prospech ZSSR, osôb schopných vyvolať nepokoje, atentáty, zásobovacie ťažkosti, a, konečne, osôb činných v komunistickom hnutí. Najnebezpečnejší jedinci boli zaistení a odtransportovaní do tábora v Ilave.³⁰ 22. júna bola na všetkých okresných a župných úradoch nariadená permanentná služba. Všetci okresní náčelníci mali byť stále k dispozícii a mali pre svojich podriadených a členov HSLS zorganizovať poradu o aktuálnej situácii.³¹ 23. júna zrušil J. Dressler žandárom všetky dovolenky a nariadil žandárskym útvarom v župe kasárenskú pohotovosť. V spolupráci s HG a FS sa stalo najdôležitejšou úlohou žandárstva udržiavať verejný poriadok a dbať na bezpečnosť priemyselných stredísk a železničných spojení.³² Od posledného júnového týždňa sa povinne museli hlásiť všetky osoby, ktoré sa súkromne zdržiavali mimo svoje bydlisko dlhšie, ako

²¹ŠA Prešov, f. ŠZŽ, 719/Ib-41 ŠB.

²²Tamže.

²³ŠA Prešov, f. ŠZŽ, 20/ Ib-41 ŠB.

²⁴Cvičná pohotovosť CPO v Prešove. In: Slovenská sloboda, roč. 4, 1941, č. 138 (21. 6.), s. 3.

²⁵ŠA Prešov, f. ŠZŽ, 432/Ib-41 ŠB.

²⁶ŠA Prešov, f. ŠZŽ, 648/Ib-41 ŠB.

²⁷KATREBA, ref 5, s. 48.

²⁸Úradné noviny, roč. 23, 1941, č. 31 (28. 6.), s. 971-975.

²⁹V ŠZŽ sa jednalo o približne 130 osôb. ŠA Prešov, f. ŠZŽ, 459/Ib-41 ŠB.

³⁰ŠA Prešov, f. ŠZŽ, 548/Ib-41 ŠB.

³¹1941, jún 22. Bratislava. – Telefonogram ÚŠB o bezpečnostných opatreniach v deň vojenského prepadnutia ZSSR hitlerovským Nemeckom, zaslaný župným úradom na Slovensku. In: Dokumenty k dejinám komunistickej strany na Slovensku (1938 – 1944) In : Október 1938 – jún 1941. Zost. J. Chreňová. Bratislava : Ústav marxizmu-leninizmu ÚV KSS, 1988, s. 591-593.

³²ŠA Prešov, f. ŠZŽ, 650/Ib-41 ŠB.

12 hodín.³³ Zo štátnej nemocnice v Prešove boli niektorí ľahší pacienti prepustení domov a bolo tu zriadených 200 lôžok pre ranených.³⁴

Krátko po vstupe do bojov sa vyostřili niektoré každodenné problémy. Najzávažnejšie boli hospodárskeho charakteru a súviseli so zásobovacími ťažkosťami. Problémy so zásobovaním sa vyskytovali v podstate od konca roka 1939. Až dovtedy však nepostihovali väčšie územia a vláda ich dokázala pohotovo zažehnať. V júni 1941 sa ale situácia rapídne zhoršila. Nedostatok predovšetkým rôznych potravinových článkov hlásili všetky okresy župy, ale nedali sa riešiť k všeobecnej spokojnosti. Stále častejšie a vo väčšej miere sa prejavoval nedostatok múky, mäsa, masti, cukru, ale aj mydla, kože a krmiva pre dobytok.³⁵ Najkritickejšia situácia sa podľa hlásení javila v michalovskom okrese, kde bolo podľa okresného náčelníka už v máji až 9 000 nezaopatrených ľudí, ku ktorým malo pribudnúť ešte asi 1 000 nemeckých vojakov.³⁶ Hoci sa zjavne jedná o nadhodnotený, nereálny počet, situácia sa skutočne komplikovala a jediným riešením bolo znižovanie prídelov. Viedlo to k nárastu nespokojnosti, ktorá však ani v nasledujúcich mesiacoch nenadobudla otvorenejšie podoby.

Samozrejým dôsledkom brannej pohotovosti bola nutnosť centrálne riadiť a organizovať hospodárstvo štátu. Prioritou sa logicky stalo zásobovanie armády, až na druhom mieste stalo civilné obyvateľstvo. 25. júna podpísal minister hospodárstva G. Medrický nariadenie s mocou zákona, ktorým udelil monopol v rastlinnom hospodárstve *Obilnej spoločnosti pre Slovensko*, v živočíšnom hospodárstve *Slovopolu* a v oblasti priemyslu a surovín *Ústrednému združeniu slovenského priemyslu*.³⁷ S kontrolou hospodárskeho života súvisela nielen vtedy už bežná regulácia cien, ale aj presné stanovenie spôsobu distribúcie tovaru, obmedzovanie výroby, súpis hospodárskych zvierat či povinné hlásenie hospodárskych zásob a pomerov v podnikoch. Bezprostredne sa obyvateľov regiónu dotkla rekvirácia potravín a hospodárskych zvierat. V zlej ekonomickej a zásobovacej situácii si ľudia sami v rámci možností vytvárali vlastné väčšie či menšie zásoby potravín. Tie však museli v súlade s príslušnou vyhláškou prihlásiť.³⁸ Na konkrétne udania sa konali aj domové prehliadky, ich cieľom bolo nájsť nedovolené potravinové zásoby. Za daného stavu neúmerne rástli ceny spotrebného tovaru a rozvíjal sa čierny trh.

Od 22. júna do 5. júla 1941 prebehla na Slovensku „skrytá“ mobilizácia, v rámci ktorej narukovalo takmer 57 000 vojakov a dôstojníkov.³⁹ Bola poznamenaná viacerými problémami. Boli to problémy s dopravou, s politickou orientáciou záložníkov, ale najmä problémy hospodárskeho charakteru. Nástup záložníkov do armády mal závažné hospodársko-sociálne dôsledky, keďže sa tak udialo počas sezónnych poľnohospodárskych prác a náhradná pracovná sila nebola zabezpečená.⁴⁰ V jednej z periodických správ sa napr. píše: „*Pri lúčení záložníkov odohrávajú sa dojmavé scény a v niektorých roľníckych rodinách panuje zatrpknutosť pre odchod jedinej alebo najlepšej pracovnej sily v čase, keď je najviac práce.*“⁴¹ Nový prednosta ÚŠB J. Beňuška vydal 2. júla úpravu, podľa ktorej sa mali na zmenšovani negatívnych dôsledkov mobilizácie podieľať všetci predstavitelia štátneho aparátu a verejne činné osoby (učitelia, farári a pod.).⁴² Toto opatrenie však nemalo výraznejší pozitívny dopad.

³³Povinné hlásenie osôb v skrátenom čase. In: Slovenská sloboda, roč. 4, 1941, č. 141 (25. 6.), s. 3.

³⁴ŠA Prešov, f. ŠZŽ, 650/Ib-41 ŠB.

³⁵Napr. situačné správy OÚ a PR za máj až júl 1941. ŠA Prešov, f. ŠZŽ, 460/Ib-41 ŠB, 699/Ib-41 ŠB, 791/Ib-41 ŠB.

³⁶ŠA Prešov, f. ŠZŽ, 569/Ib-41 ŠB.

³⁷O nerušený beh hospodárskeho života. In: Slovák, roč. 23, 1941, č. 146 (27. 6.), s. 3.

³⁸Povinnosť prihlásiť zásoby. In: Slovenská sloboda, roč. 4, 1941, č. 121 (29. 5.), s. 3.

³⁹Bližšie: KATREBA, Z.: „Skrytá“ mobilizácia na Slovensku v roku 1941. In: Vojenská história, roč. 4, 2000, č. 3 – 4, s. 87-100.

⁴⁰Napr. situačné správy OÚ a PR za máj až júl 1941. ŠA Prešov, f. ŠZŽ, 460/Ib-41 ŠB, 699/Ib-41 ŠB, 791/Ib-41 ŠB.

⁴¹ŠA Prešov, f. ŠZŽ, 650/Ib-41 ŠB.

⁴²ŠA Prešov, f. ŠZŽ, 718/Ib-ŠB.

Samotný akt vyhlásenia vojny zapôsobil na ľudí, napriek jej všeobecnému očakávaniu, znepokojujúco. J. Dressler konštatoval, že obyvateľstvo je skleslé a ľahostajné, vládny radca a zároveň prešovský policajný riaditeľ Gustáv Pongrácz rovnako hovoril o skleslosti obyvateľstva a o obavách ľudí z ďalšieho vývoja.⁴³ Časť obyvateľstva vojnu, napriek obavám, schvaľovala, väčšina však bola proti nej. Vstup do vojny kritizovala väčšina inteligencie. Proti boli samozrejme sympatizanti komunistického hnutia, ale aj mnoho ďalších občanov, ktorí sa nestotožňovali s nanútenou zahraničnopolitickou orientáciou Slovenska i s osobným ne-dobrovoľným angažovaním vo vojne. Najväčšie obavy z bojov boli v najchudobnejších severo-východných častiach župy, v ktorých malo obyvateľstvo v živej pamäti vojnové udalosti z rokov 1914 – 1915, prípadne z roku 1939. Obyvatelia Prešova a pohraničných oblastí sa v prvých dňoch konfliktu báli predovšetkým leteckých náletov.⁴⁴

Napriek nesúhlasu s vojnou a napriek komplikáciám s poľnohospodárskymi prácami bol nástup záložníkov uskutočnený bez väčších incidentov, k čomu zaiste prispel zákaz výčapu alkoholických nápojov.

Vojnová psychóza trvala iba v prvých dňoch. Po počiatočných nemeckých úspechoch opadla a prevládol názor, že vojna nepotrvá dlho. Na takýto vývoj verejnej mienky mali vplyv najmä dva faktory, ktoré spolu čiastočne súviseli. Bezprostredne po vstupe do vojny bola v tlači rozpútaná nenápadná, ale účinná propaganda. Kým do 22. júna bol Sovietsky zväz v tlači prezentovaný ako priateľ Nemecka a Slovenska, po tomto dni sa začali objavovať články a správy, ktoré čitateľom podsúvali presný opak. Odôvodňovali potrebu a nevyhnutnosť protibolševického boja, písalo sa o nepokojoch, hladu a násilí v ZSSR⁴⁵, čo potvrdzovali i navrátilci z frontu. Zdôrazňovali sa úspechy nemeckej armády a jej rýchly postup, čím sa mala potvrdiť téza o krátkej vojne. Veľa sa písalo tiež o úspešnej účasti slovenskej armády, hoci ľudia často pochybovali o jej kvalite⁴⁶ a ako nespoľahlivá sa ukázala aj z pohľadu nemeckého velenia⁴⁷. Značnú pozornosť venovala propaganda židovskej otázke, ktorá sa stala aktuálnou a v danej situácii aj háklivou. Hospodársko-sociálne i politické postavenie židovského obyvateľstva bolo síce značne limitované, no v konkrétnych okolnostiach z neho paradoxne plynuli isté výhody. Vlnu nevhode a protižidovských nálad vzbudzoval najmä fakt, že Židia nenastupovali do armády. „*Roľníci, robotníci, učitelia, Rusíni, Slováci súc vyprevádzaní rodinou, plačom, idú do vojenskej služby. Na uliciach stoja chufy židov, ...s vysmechom na tvarách. Toto veľmi bolestné pôsobí na odchádzajúcich ľudí, ktorí zanechávajú rodiny, majetky a idú do čestného boja.*“⁴⁸ Apelovalo sa preto na urýchlené zriaďovanie židovských pracovných táborov. Počas celého roka riešenie židovskej problematiky akcelerovalo, napr. rušenie židovských živností bolo doslova každodenným javom. Druhým faktorom, ktorý prišiel režimu čiastočne vhod, a ktorý využila aj propaganda, aby presmerovala pozornosť obyvateľstva, boli záplavy a následne hroziaca neúroda. Prírodné katastrofy postihli región aj v roku 1940, preto sa ich obyvateľstvo obávalo. V dôsledku záplav a nedostatku pracovnej sily meškali poľnohospodárske práce. Nakoniec sa úroda ukázala o čosi lepšia ako rok predtým, ale nedosiahla ani priemerné hodnoty. Propagande nahrávala plná zamestnanosť, ktorú sa darilo dosahovať nielen sezónnymi poľnohospodárskymi prácami, ale aj militarizáciou priemyslu a prácami v Nemecku.

⁴³ŠA Prešov, f. ŠZŽ, 650/Ib-41 ŠB.

⁴⁴ŠA Prešov, f. ŠZŽ, 699/Ib-41 ŠB.

⁴⁵Napr. J. Tiso napísal: „*Potvrdia nám to skúsenosti našich vojakov, vracajúcich sa z bolševického raja. ... Neslýchaná bieda roľníka a robotníka, čo možno najnižšia úroveň výroby hospodárskej a zničenie všeobecného blahobytu, lebo vypätím cieľa všeobecného dobra stratila sa pohútka vypätia sily do nadosobnej výšky, čím prirodzene musel nastať všeobecný úpadok...*“ Pozri: Zákon všeobecného blaha. In: Organizačné zvesti HSES, roč. 2, 1941, č. 7, s. 1.

⁴⁶ŠA Prešov, f. ŠZŽ, 650/Ib-41 ŠB.

⁴⁷SCHÖNHERR, ref 2, s. 163-164.

⁴⁸ŠA Prešov, f. ŠZŽ, 700/Ib-41 ŠB.

Vojenská história

Na prelome augusta a septembra 1941 sa situácia ustálila. Ľudia síce s napätím a strachom sledovali vojnové udalosti, no prestali sa dočasne obávať priamych bojov. Prevládala pasivita. Aj denná tlač prestala pod vplyvom sprísnenej cenzúry venovať zvýšenú pozornosť bojom na východnom fronte a viac priestoru venovala domácim hospodárskym a politickým záležitostiam, príp. iným bojiskám.⁴⁹ Policajný riaditeľ charakterizoval pomery na východe Slovenska takto: „*Vo všeobecnosti je ale nálada u tunajšieho ľudu bez rozdielu národnosti zrejme stiesnená vzhľadom na súčasnú vojnu, ktorej ukončenie sa očakávalo skoršie, než sa teraz ukazuje. Určitá skleslosť a nechúť k daným pomeroch je viditeľná...*“⁵⁰

Všetky spomenuté udalosti sa odrazili i v aktivitách politických strán. Hlavnou úlohou členstva v HSĽS sa stalo byť nápomocným režimu v prípravách na vojnový konflikt a pri zabezpečovaní verejného poriadku. Členom strany boli pridelené najmä dôležité organizačno-kontrolné úlohy. Ozbrojená zložka strany – Hlinkova garda – sa podieľala na realizácii niektorých bezpečnostných a vojenských opatrení. V podobnom postavení bola Deutsche Partei a FS. Celkom inak tomu bolo v prípade MSS, ktorá sa snažila využiť presmerovanie pozornosti štátnobezpečnostného a represívneho aparátu a aktivizovala vlastné snaženia. Dosiahla pritom čiastočné úspechy, hoci v tomto období naberali na intenzite recipročné opatrenia. Boli však namierené najmä proti jednotlivcom, čo strane umožnilo zneužiť neľahkú vnútropolitickú situáciu v SR na vlastné politické ciele. Rusínske aktivity sa nachádzali v útlme, lebo chudobné a propagandou diskreditované rusínske obyvateľstvo severovýchodného Slovenska azda najviac trpelo vojnovými prípravami.

Prípravy na vojnu so ZSSR a jej samotné vypuknutie výrazne ovplyvnili život obyvateľov Šariško-zemplínskej župy i celého Slovenska. Hoci územie SR ostalo ešte na pomerne dlhý čas ušetrené od bojov, jeho obyvatelia boli intenzívne konfrontovaní s prípravami najneskôr od prelomu apríla a mája 1941, keď sa cez SR začalo smerom na sever presúvať nemecké vojsko. Tento presun i následný príchod nemeckej armády priamo na Slovensko spôsobovali obavy z rozpútania nemecko-sovietskeho konfliktu, v ktorom by bolo zaangażované aj Slovensko. Napriek tomu, že oficiálne miesta až do poslednej chvíle mlčali, obyvatelia si túto myšlienku osvojili a začali sa na vojnu pripravovať. Ich úvahy podporila realizácia niektorých nevyhnutných vojenských, bezpečnostných a hospodárskych opatrení štátu krátko pred i po vypuknutí vojny. Možno povedať, že opatrenia, aj keď neboli populárne, nevyvolali zásadnejší otvorený nesúhlas. Prípadné nepokoje mali len menší rozsah alebo boli izolované. Svoju úlohu zohrala propaganda, ktorá využila aktuálnu situáciu doma i na bojiskách a dokázala presvedčiť časť obyvateľstva o potrebe vojny a najmä o jej rýchlym konci. Je tiež príznačné, že vládny režim využil vojnový stav na ďalšie prehĺbenie vlastného totalitného fašistického charakteru. Obmedzovala sa osobná sloboda, dochádzalo ku konfinovaniu a zaisťovaniu nepohodlných oponentov, akcelerovalo riešenie židovskej otázky.

⁴⁹ŠA Prešov, f. ŠZŽ, 68/IIg-42 ŠB.

⁵⁰ŠA Prešov, f. ŠZŽ, 950/Ib-41 ŠB, situačná správa je za mesiac september.